

De relatie tussen de Gereformeerde
Kerk en de Staten van Holland
1651 -72

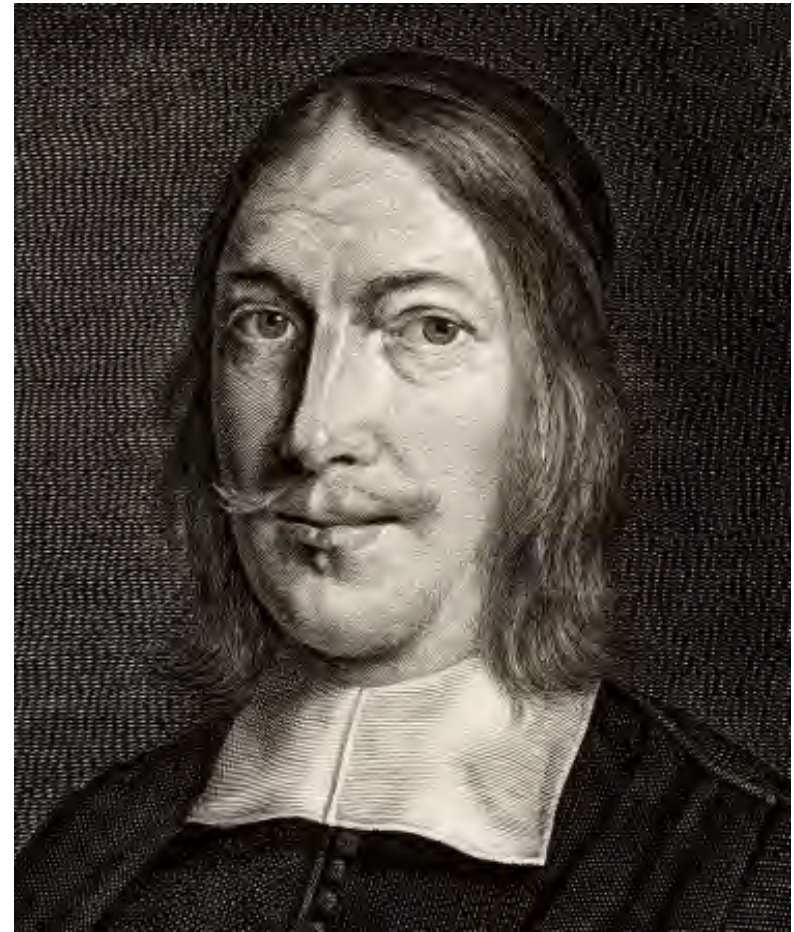
door L. de Jonge
24 september 2016

Inhoud Lezing

- Beeldvorming en kanttekeningen
- Doel onderzoek
- Relatie Staten van Holland en Gereformeerde kerk 1651 – 72
- Controversiële kwesties:
Gehoorzaamheidsresoluties en Publiek Gebed
- Periode 1618 – 51
- Voorlopige conclusies // vervolg onderzoek

Beeldvorming 1 : 20 augustus 1672

Beeldvorming 2

Algemeen beeld :

vijandige houding tussen de Gereformeerde Kerk en het Staatsgezinde bewind

Rowen noemt de predikanten:

The insoluble problem for De Witt during his entire administration

Beeldvorming 3

Verklaringen :

- Traditionele tweedeling:
Oranje + calvinisme \leftrightarrow Staatsgezind +
remonstranten (libertijns)
- Tolerantie, vrijzinnige houding Regenten
- Relatie predikanten met de oranje gezinde
gemeente
- Oorsprong gebeurtenissen 1672

Kanttekening tegen beeldvorming

- Opstandigheid tegen wettelijk gezag ?
(Romeinen XIII)
- Tolerante houding regenten ?
- Sociale positie predikanten (Groenhuis)
- Aantal conflicten gedurende 1651 - 72

Doel onderzoek

Bestudering relatie tussen de overheid en Gereformeerde kerk o.b.v. bronnen uit de periode 1651-72.

Hypothese:

Beeldvorming teveel bepaald door:

Extrapolatie : conflict 1618/19

Interpolatie : oorzaak voor 1672

Relatie Staten en Kerk (1)

Contact op gewestelijk niveau via particuliere synoden.

Particuliere Zuid-Hollandse synode:

11 Classes: *Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda, Schieland, Gorinchem, Voorne en Putten, Den Haag, Woerden, Buren en Breda.*

Particuliere Noord-Hollandse synode:

6 Classes: *Haarlem, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn, Edam en Enkhuizen.*

Samenstelling synoden

Vanuit de classis

Predikanten :	33 (Z-H)	12 (N-H)
Ouderlingen :	11 (Z-H)	12 (N-H)

Synodaal deputaten:	4 (Z-H)	2 (N-H)
Afgevaardigden:	7 (Z-H)	7 (N-H)

Vanuit de Staten

Commissaris-politiek	2 (Z-H)	2 (N-H)

Totaal	57 (Z-H)	35 (N-H)

Frequentie bezoek (in %) vanuit classes

Frequentie	Predikanten		Ouderlingen	
	Zuid-Holl. Syn.	Noord-Holl. Syn.	Zuid-Holl. Syn.	Noord-Holl. Syn.
1	62	79	82	92
2	24	13	15	5,5
3	8	5	2,5	2,5
4	4	2,5	0,5	0
5	1	0	0	0
> 5	1	0,5	0	0

Kleine minderheid wordt meer dan twee naar de synode afgevaardigd:
Weinig continuïteit → decentraal karakter ; negatief effect op machtspositie van de kerk t.o.v. de overheid.

Ouderlingen waren vaak oud-schepen of oud-burgemeester uit steden.

Invloed en aanzien van predikanten

Frequentie benoeming (in %) tot synodaal gedeputeerde

	Frequentie	Zuid-Hollandse synode	Noord-Hollandse synode
1		70,5	91
2		23,5	9
3		6	0

Indicatie voor invloedrijke predikanten alleen in Zuid-Hollandse synode:

3 x gekozen : J. Lydius (Dordrecht) en G. Lamotius (R'dam + Den Haag)

Oververtegenwoordiging predikanten uit classis Den Haag (21%)

Commissarissen-politiek (1)

Per synode : 2 Commissarissen-politiek

1. Burgemeester van de stad waarin synode werd gehouden
2. Afgevaardigde van het Hof van Holland (jurist)

Commissarissen-politiek (2)

Afgevaardigden van het Hof van Holland

Zuid-Holland:

1651: van Foreest

1652-55: Pauw

1656-58: de Wael

1659-69: van Born

1670-72: Riccen

Commissarissen-politiek (3)

Noord-Holland:

1651-52:	de Eerst
1653-55 en 1659-69:	<u>van Dorp</u>
1656-58:	de Raad
1670:	Peanio
1671-72:	<u>Fannius</u>

Duidelijke continuïteit : positief effect op machtsfactor

De Witt heeft belang bij de verhouding met de synode

Inhoudelijke communicatie

Procedure :

Remonstrantie vanuit synode → resolutie Staten
→ besproken binnen synode.

Onderwerpen:

Intern kerkelijke organisatie : 35 %

Andere religieuze richtingen: 29 %

Ethische kwesties: 13 %

Theologische kwesties: 3 %

Controversiële kwesties (1)

Gehoorzaamheidsresolutie 1654:

Achtergrond:

publiek onrust ten

tijde van Eerste

Engelse Oorlog

Controversiële kwesties (2)

Klassiek beeld:

de Witt dwingt de gehoorzaamheid van de
Gereformeerde Kerk af.

Visser : de Witt onderdrukt de kerk.

Voorbeeld van de gespannen verhouding.

Eerste resolutie 3 juli 1653 (1)

Aanleiding :

.. Om de gemeynten alomme te disabuseeren van verscheyden sinistre impressien van quade trouwe ende verkeirde directie der regenten, daermede, so het schijnt, enige quaetwillige trachten deselver gemeenten in te nemen.

Eerste resolutie 3 juli 1653 (2)

Verzoek :

.. Dat de bedienaeren des Goddelicken Woordts .. sullen hebben te vermaenen, ten eynde deselve hunne respectie gemeynten so in de publique predicatien, als in de particuliere aenspraeke willen inscherpen het respect en obediencie, die de onderdanen aen haere wettige overheden schuldich sijn..

Interpretatie :

Verzoek om steun van de predikanten om het volk rustig te houden. Geen aanval op de Gereformeerde kerk.

Reactie op eerste resolutie

Datum	Instelling	Uitkomst
26 juni 1653	Staten van Holland	Concept resolutie
3 juli 1653	Staten van Holland	Definitieve resolutie
7 juli 1653	Zuid-Hollandse synode	Besproken
28 juli 1653	Classis Delft	Vermeld
4 augustus 1653	Classis Amsterdam	Vermeld
11 augustus 1653	Classis Den Haag	Vermeld
12 augustus 1653	Classis Leiden	Akkoord
19 augustus 1653	Noord-Hollandse synode	Besproken
25 augustus 1653	Classis Schieland	Ter kennisgeving
12 september 1653	Classis Gorinchem	Vermeld
29 september 1653	Classis Edam	Akkoord
30 september 1653	Classis Haarlem	Vermeld
14 oktober 1653	Classis Den Briel	Akkoord
22 oktober 1653	Classis Woerden	Akkoord
4 november 1653	Classis Haarlem	Vermeld
9 november 1653	Classis Dordrecht	Vermeld

Conclusie : weinig bezwaar

Tweede resolutie 18 juni 1654 (2)

Ontwikkelingen: Vrede van Westerminster en acte van Seclusie leidden tot onrust.

Aanvulling op verzoek:

.. wijders te versoucken, ende in de name van Haer Ed. Gr. Mog. te belasten alle hunne actien, predicatien ende gebeden daerhenen te dirigeren, ten eynde de resolutien edicten ende orders van haer Ed. Gr. Mog. bij yedereen mogen werden voor goet aengenomen, geapproveert en punctuelijc achtervolght, ...

Reactie op tweede resolutie

Datum	Instelling	Uitkomst
24 juni 1654	Staten van Holland	Definitieve resolutie
7 juli 1654	Zuid-Hollandse synode	Besproken
3 augustus 1654	Classis Delft	Vermeld
3 augustus 1654	Classis Den Haag	Vermeld
18 augustus 1654	Noord-Hollandse synode	Besproken
19 augustus 1654	Classis Edam	Aarzeling t.a.v. uitbreiding
24 augustus 1654	Classis Gorinchem	Akkoord
1 september 1654	Classis Dordrecht	Vermeld
7 september 1654	Classis Schieland	Ter kennisgeving
7 september 1654	Classis Amsterdam	Bezwaar tegen uitbreiding
8 september 1654	Classis Alkmaar	Doorgeschoven
15 september 1654	Classis Haarlem	Bezwaar tegen uitbreiding
6 oktober 1654	Classis Woerden	Akkoord
13 oktober 1654	Classis Alkmaar	Aarzeling tegen uitbreiding
november 1654	Classis Leiden	Bezwaar tegen uitbreiding
2 november 1654	Classis Den Haag	Vermeld
19 november 1654	Classis Delft	Bezwaar tegen uitbreiding

Analyse tweede Resolutie en de reactie

Verskil in interpretatie : gehoorzaamheid versus actieve verdediging van het beleid

Reactie:

- Aanvankelijk instemming in Zuid-Hollandse synode
- Weerstand rond augustus 1654 binnen de Noord-Hollandse synode
- Vanaf november 1654 pas weerstand binnen Zuid-Hollandse classis

Mogelijke verklaring omslag (1)

Stelling : afwijzende reactie kwam voort uit politieke motieven en was niet religieuze gemotiveerd.

Aanwijzingen:

- Fel verzet vanuit classis Haarlem (deels politiek gemotiveerd) valt samen met het verzet van diens burgemeester Ruyles tegen de acte van Seclusie

Mogelijke verklaring omslag (2)

- Friese stadhouder bezoekt het Noorderkwartier en heeft contact met predikanten, waarover Johan van de Nieustadt op 31 augustus 1654 aan de Witt schreef:

Hier zijn oock geweest eenige dagen lang verscheide predicanten, namentelijck Loetius, Goedthals, Clingneus ende anderen. Men verneempt wel uyt haer discourssen, hier en daer gehouden, dat de acte van secluisie haer mishaecht ende dat zy wel inclineren souden hetselve te doen dressereren; seggen oock hetselve daerby nyet te sullen laten..

Mogelijke verklaring omslag (3)

- Vijandschap Friese stadhouder Willem Frederick:

Affaire van Messeem en
van Ruyven

Moord aanslag op de Witt in opdracht van de
Friese stadhouder.

Afhandeling

Derde resolutie 16 december 1654 :

De Witt zwakt het expliciet ondersteunen van het overheidsbeleid af.

Op dit punt blijven de synode en classes afwijzend.
Men ondersteunt wel het inscherpen van de gehoorzaamheid

Na 1656 verdwijnt deze affaire uit de synodale acte.

Invoering nieuw publiek gebed

Kwestie: Holland plaatst de Staten van Holland voor de Staten-Generaal in het gebed. Afspiegeling van de werkelijke machtsverhoudingen

Nauwelijks reactie vanuit Zuid-Hollandse synode

Felle afwijzing vanuit Friesland. Afvaardigden worden geweigerd tijdens de Noord-Hollandse synode

Stelling: politieke controverse i.p.v. religieuze.

Periode van 1618 - 51

Kenmerk : overwinning contraremonstranten en aanwezigheid Stadhouder → Harmonie ?

Gespannen relatie 1619 -51 (1)

Conflict punt : collatie // patronaatsrecht

- Afwijzing Kerkenordening 1619
- Conflict benoemingen Amsterdam en Rotterdam rond 1630
- Ingrijpen van stadhouder ten voordele van de magistraten (moyenneurschap).

Conflict speelt ook in Friesland en Zeeland

Investituursstrijd wordt gewonnen door de overheid.

Gespannen relatie 1619 -51 (2)

Conflict punten:

- Benoeming niet-gereformeerde ambtenaren
- Niet naleven van de plakaten t.o.v. katholieken

Overheid bemoeit zich niet meer met theologische kwesties : geen streven naar verzoening

Voorlopige Conclusies (1)

- Geen structurele vijandige houding tussen Staten en de publieke kerk tussen 1651 -72.
- Invloed van individuele predikanten beperkt, mogelijk teveel aandacht voor 'politieke predikanten' (Frijhoff & Spies, 2000) ?
- Controle overheid op de publieke kerk
- Conflicten met de Gereformeerde Kerk waren een verlengstuk van politieke conflicten
- Geen overheidsbemoeienis met theologische kwesties

Voorlopige Conclusies (2)

- De Witt investeert in een goede relatie met de Gereformeerde Kerk:
verdediging tegen filosofische aanvallen
benoeming Paets tot president van het hof.
- Periode 1619-51 bevat ondanks aanwezigheid stadhouder meer aantoonbare conflicten dan 1652-72.

Vervolg onderzoek

- Uitbreiding bronnen onderzoek:
Op classicaal niveau
Archief synodaal deputaten
Dagboeken
Pamfletten
- Netwerk analyse o.b.v. correspondentie en literatuur : achterhalen van macht en relaties.

Eind

Bedankt voor uw aandacht